

Korte bijdragen

EEN WAPENSTEEN VAN ECK-QUADT,
AFKOMSTIG VAN KASTEEL
GROENEWOUDE TE WOUDEMBERG

Een zeventiende-eeuwse wapensteen in het voormalige bouwhuis van het rond 1850 gesloopte kasteel Groenewoude onder Woudenberg is kort geleden geïdentificeerd. Jarenlang deden de wildste verhalen de ronde over betekenis en identiteit, aangezien de wapenfiguren, die niet volgens de gangbare regels van de heraldiek zijn aangebracht, tot de verbeelding spraken. Uiteindelijk bleek de vermaardheid van de familie van moederszijde voldoende reden te zijn geweest om de gebruikelijke volgorde van kwartiering met voeten te treden. Overigens blijken de ontbrekende kwartieren voor een belangrijk deel terug te vinden te zijn op een interieurtekening van de Utrechtse Jacobskerk door Pieter Saenredam uit 1636.

Van de ridderhofstad Groenewoude onder Woudenberg resteren een bouw- of koetshuis en een toegangshek. In het landschap zijn ter plaatse slechts vaag de contouren zichtbaar van de plek waar tot het midden van de negentiende eeuw het van oorsprong veertiende-eeuwse kasteel heeft gestaan. De gebouwen op de voorburch, zoals een poortgebouw en een koetshuis, maakten in 1696 plaats voor het huidige bouwhuis. Dit is althans af te leiden uit een sluitsteen met wapen en jaartal, die in de oostelijke lengtegevel boven de poortdeuren is aangebracht. Het wapen vertoont in goud drie zwarte

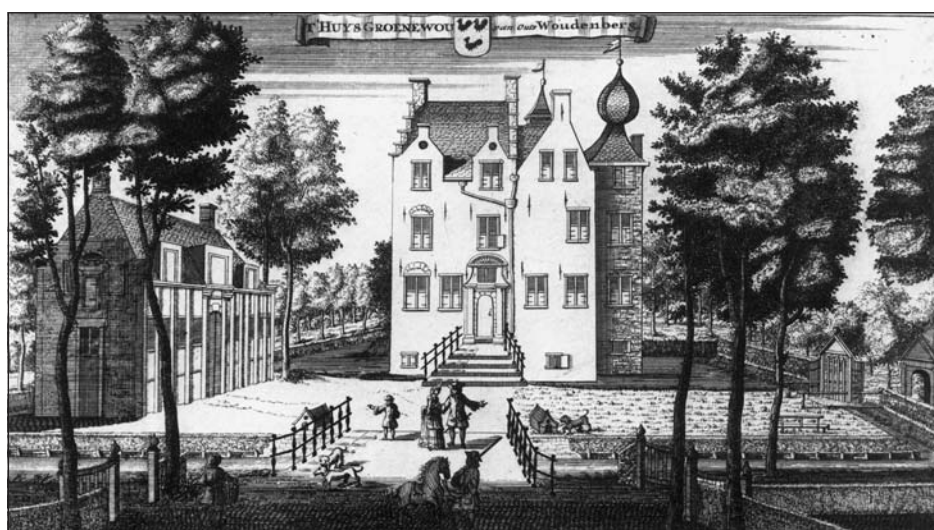
Wapensteen Van Eck-Quadt van Wickeradt, ingemetseld in het bouwhuis van het voormalige kasteel Groenewoude. Hardsteen, 62 x 57 cm. (foto Henk Bol, Provincie Utrecht)

hanen met rode kammen en lellen, vandoord het wapen Groenewoude en sedert 1818 het gemeentewapen van Woudenberg.¹ Ter rechterzijde is, in de derde travee-nis boven een raam, op dezelfde hoogte een grotere en oudere wapensteen ingemetseld, die vermoedelijk afkomstig is uit het gesloopte poortgebouw.² De bijna vierkante hardsteen geeft in reliëf een gekroond gevierendeeld wapen met hart-schild te zien. Ter versiering zijn ter weerszijden twee afhangende kwastjes gebeeldhouwd. Aangezien de heraldische velden en stukken niet gearceerd zijn weergegeven, bestaat het vermoeden dat het wapen ooit ingekleurd is geweest. Overigens zijn daar geen resten van aangetroffen en de verloren gegane betekenis van het wapenschild kan als een signaal worden opgevat dat die kleuren al lang niet meer bekend waren.

In de loop van de tijd deden de wildste verhalen de ronde over betekenis en identiteit van de wapenstein, als deze al niet onbesproken bleef in de literatuur.³ Het Monumenten Inventarisatie Project van de provincie Utrecht kon aan het eind van de vorige eeuw niet om de onbekende wapenstein heen en kwam met een bevredigende oplossing voor het heraldische raadsel. Met behulp van bekende naslagwerken als Van Renesse en Rietstap werd het alliantiewapen geïdentificeerd, waarbij bleek dat de ontwerper het met de kwartierindeling niet zo nauw had genomen. Dit was mede de reden geweest waarom eerdere pogingen tot identificatie waren mislukt. Ten behoeve van een overzichtelijke uitleg wordt het wapen eerst in onderdelen heraldisch beschreven met toevoeging van de familienaam. De kleuren, die natuurlijk pas ná de identificatie bekend werden, zijn ter wille van de leesbaarheid aan de beschrijving toegevoegd. Vervolgens wordt dan het familieverband en de betrekking met kasteel Groenewoude besproken.

Gevierendeeld; I een zilveren schuinbalk gaande over een groen-rood gedeeld veld (Van Eck van Panthaleon), II in rood twee beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalken (Quadt van Wickeradt), III gedeeld; a in goud vier rode palen met een uitgeschulpte blauwe schildzoom; b gevierendeeld; 1 en 4 in goud drie rode zuilen, 2 en 3 in zilver een zwarte leeuw (Van Culemborg); een hartschild gedwarsbalkt van zes stukken, zwart en goud (Van Pallandt), IV gedeeld; a in goud een rode leeuw, blauw getongd en genageld, met in het schildhoofd een blauwe barensteel (Van Brederode); b in rood tien zilveren ruiten, gerangschikt 3-3-3-1 (Van Lalaing); in een gouden hartschild een zwarte griffioen (Morgan). Het schild gedekt door een kroon van negentien parels.

Uit de Gaesbeeckse leenprotocollen⁴ is bekend dat de familie Taets van Amerongen, na een bezit van bijna twee eeuwen, het kasteel verkocht aan Maria Hondeling, sedert 1636 weduwe van Dirk van Eck van Panthaleon, die er op

Kasteel Groenewoude onder Woudenberg. Geheel links het in 1696 gebouwde bouwhuis. Gravure door J. van Vianen en J. Ottens, 1698 (*Het Utrechts Archief*)

28 februari 1643 mee werd beleend. Dit alles ten behoeve van haar oudste zoon Gerard (Gerrit), die na het overlijden van zijn vader reeds kasteel Oud-Broekhuizen onder Leersum had geërfd.⁵ Deze zoon had in 1633 een belangrijk huwelijk gesloten met Maria Justina Quadt van Wickeradt en kasteel Groenewoude was als woning voor hun gezin, dat inmiddels uit vijf kinderen bestond, bestemd. Hun familiewapens zijn de hierboven onder I en II omschreven prominente kwartieren, maar daarnaast ontbreken die van Hondeling (ex matre Van Beusichem) en Ruysch (zoals de moeder van Dirk van Eck heette).⁶

Volgens de regels van de heraldiek kan een gedeeld of gevierendeeld wapen doorgaans geïnterpreteerd worden als een evenredige weergave van de (kwartier)wapens van de (groot)ouders van de betrokkene. De familiewapens in de kwartieren III en IV behoren in casu echter alle tot de kwartieren van Maria Justina Quadt van Wickeradt, die daarmee op z'n minst overbedeeld lijkt. De reden zou haar snelle overlijden geweest kunnen zijn, binnen een jaar na de aankoop op het nieuw verworven kasteel. Haar man – of misschien nog haar schoonmoeder – lijkt de opdracht tot de vervaardiging van de wapenstein te hebben gegeven, ter nagedachtenis van de overledene, die een aantal jonge kinderen naliet. Laatstgenoemden stamden van moederszijde uit belangrijke adellijke geslachten, die opkomende Utrechtse patriciërsfamilies als Ruysch in maatschappelijke positie overschaduwden, zonder nog over families als Hondeling of Van Beusichem te spreken. De moeder van Maria Justina was Anne Morgan (ca. 1590-1625), dochter van de gouverneur van Bergen op Zoom Sir Thomas Morgan uit zijn huwelijk (na schaking) aldaar op 23 januari 1589 met Anna de Mérode (1565-1634).⁷ Het fa-

miliewapen Morgan kreeg op de wapenstein de in deze samenstelling ongebruikelijke, maar niet onbelangrijke plaats van hartschild. Voorts zijn de onderste kwartierplaatsen van de wapenstein (III en IV) geheel bestemd voor de voorouders De Mérode-Van Pallandt van Culemborg, de indrukwekkende alliantie waaruit Anna op 9 januari 1565 was geboren (kwartierwapen III). Het gedeelde kwartierwapen IV grijpt nog verder terug in het roemruchte verleden van Johan IX de Mérode († 1601) en zijn vrouw Margaretha van Pallandt van Culemborg († 1593 of 1594 en wier moeder (ook) een Van Lalaing was). De overgrootouders van moederskant van Johan de Mérode waren Reinout van Brederode en zijn tweede vrouw Jolente van Lalaing, dochter van Willem van Lalaing, stadhouder van Holland. De familiewapens van laatstgenoemd echtpaar zijn in het laatste kwartier van de wapenstein opgenomen. Nogal ver gezocht, maar wel een directe lijn met de vijftiende-eeuwse stadhouder van het gewest Holland aangevend. In de familie Van Lalaing waren tussen 1431 en 1621 maar liefst acht guldenvliesridders nauw verbonden aan het Spaanse, over de Nederlanden regerende hof.⁸

Niet minder interessant is een indirecte lijn van aanverwanten, die mogelijk nog van grotere invloed was. Anna de Mérode was namelijk na het overlijden van haar man, op 4 december 1597 te IJsselmonde hertrouwd met Justinus van Nassau (1559-1631), natuurlijke zoon van Prins Willem I van Oranje-Nassau, en gouverneur van Breda tot de overgave in 1625.⁹ Aan het einde van de Tachtigjarige Oorlog creëerden de nieuwe gezaghebbers mogelijkheden voor hun familieleden en aanverwanten om de vruchten van de Gouden Eeuw te plukken en kastelen en buitenplaatsen te bouwen en ontwikkelen. In dit licht kunnen we de aan-

Bertram Rijksvrijheer Quadt van Wickeradt en Anne Morgan (*doek; foto's Iconographisch Bureau, Den Haag*)

koop van kasteel Groenewoude in 1643 zien, gevolgd door soms onvermijdelijke teleurstellingen als het jong overlijden van de kasteelvrouwe. Een portret is van haar niet bekend, evenmin als van haar man Gerard van Eck van Panthaleon, die tien jaar later op 30 april 1654 overleed. Maar in oktober 2001 kwam bij Sotheby's in Amsterdam een portretreeks in veiling, die afkomstig bleek te zijn van kasteel Wick(e)radt bij Mönchengladbach (D.).¹⁰ De vijftien ten-voeten-uit portretten vormen de stamreeks van het Rijnlands-Gelderse adellijke geslacht Quadt van Wickeradt, te beginnen met de ouders van Maria Justina, Bertram rijksvrijheer Quadt van Wickeradt en Anne Morgan.¹¹ Zij zijn niet de initiatiefnemers voor de serie portretten – dat was hun zoon met een opdracht aan de Venlose schilder Harmen de Bye in 1660-1662 – maar hun beeltenissen werden la-

ter postuum toegevoegd aan de serie. De reeks van acht opeenvolgende generaties eindigt halverwege de 19de eeuw. De meeste portretten konden verworven worden door de Stichting Geldersche Kasteelen ten behoeve van de binnenkort op te leveren ridderzaal van kasteel Nederhemert. Hiertoe behoren de twee belangrijkste stukken, de portretten van opdrachtgever Willem Thomas rijksvrijheer Quadt van Wickeradt, en (postuum) zijn gemalin Maria Torck, vrouwe van Nederhemert en Delwijnen. Hun respectievelijke kastelen zijn in een doorkijkje op de achtergrond zichtbaar.¹² Ook de portretten van zijn ouders komen op Nederhemert te hangen en worden hierbij afgebeeld, nog in de toestand van vóór de restauratie. Het is aardig om de familiewapens aan de onderzijde in kleur te zien en in gedachten een voorstelling te maken

van de wapenstein in de tijd dat deze (nog) ingekleurd was.

Kasteel Groenewoude kwam in 1655 in bezit van de oudste zoon van Gerard, Bertram van Eck van Panthaleon, die zich na zijn huwelijk te Nijmegen vestigde en aldaar op 7 augustus 1680 overleed.¹³ Oud-Broekhuizen had hij in 1658 verkocht aan Samuel de Marez, heer van Maarsbergen, en Groenewoude in 1670 aan Hendrik Jan van Tuyll van Serooskerken tot Zuylen. In 1696 was het opnieuw een weduwe, die het voortouw nam om orde op zaken te stellen. Maria Specx, weduwe van de Utrechtse burgemeester Bartholomeus de Gruyter, gaf opdracht het kasteel te verbouwen en de voorburcht opnieuw in te richten.¹⁴ Waarschijnlijk heeft zij zich toen over de wapenstein ontfermd, waarvan de geschiedenis nog vers in het geheugen lag, en deze door inmettelen voor het nageslacht bewaard. Inmiddels heeft de huidige eigenaar van het bouwhuis, die hierin een accountantskantoor exploiteert, de kleuren laten inschilderen.

E.J. Wolleswinkel

1 M. Elisabeth Stades-Vischer en Karen M. Veenland-Heineman, *Woudenberg, geschiedenis en architectuur*, Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht, XXIII (Utrecht, 1999) 12 (afb. sluitsteen) en 87-91 (afb. wapenstein). Het gemeentewapen van Woudenberg werd, na een aanschrijven tot het indienen van een voorstel, vastgesteld bij Besluit van de Hoge Raad van Adel d.d. 15 juli 1818. De gouden kroon van drie bladeren en twee parels werd verleend bij Koninklijk Besluit van 22 juli 1953, nr. 3. Kennelijk gaf de sluitsteen van kasteel Groenewoude destijds het enige voorhanden zijnde wapen. De schout H. Lagerweij Mzn. licht zijn voorstel toe met de overweging dat dit wapen 'sedert onheuglijke tijden door deze gemeente werd gevoerd'. Op de bekende kaart van het waterschap van de Slaperdijk, door Justus van Broeckhuysen in 1705 (Het Utrechts Archief (HUA), Topografische Atlas (TA) 266), is Woudenberg gesymboliseerd met naast elkaar het wapen met de drie haantjes (Groenewoude, 'vanouds Woudenberg') en het wapen met de acht stukken gegeerd van goud en blauw (Geerestein). In die tijd was de ambachtshoofdelijkheid Woudenberg (exclusief Geerestein) nog in handen van de Staten van Utrecht, die deze in 1714 verkochten aan Andries Abbema, heer

van Lichtenberg. Hij verkocht deze op zijn beurt veertig jaar later aan Jacob Hendrik graaf van Rechteren, wiens schoonfamilie Pijnssen van der Aa de heerlijkheid Geerestein in bezit had. Het echtpaar Van Rechteren-Pijnssen van der Aa voerde, als 'heer en vrouwe van Woudenberg', blijkens een glas, dat tussen 1754 en 1758 gedateerd kan worden, alleen de drie haantjes als heerlijkheidswapen (veiling Glerum Amsterdam, 29 sept. 2003, catalogus 246, lotnr. 300, afb. p. 70; aankoop Stichting Oud-Woudenberg). Kasteel Woudenberg, dat in 1352 werd verwoest, had naar zijn gelijknamige stichter als wapen in zilver drie rode adelaars. Zijn rechtsgebied omvatte de huidige gemeente Woudenberg en meer. Dit blazozen zou de lading beter gedekt hebben, maar was in de achttiende eeuw niet meer als zodanig bekend. Vgl. E.B.F.F. Wittert van Hoogland, *Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtse ridderhofsteden en heerlijkheden* (2 dln.; 's-Gravenhage-Utrecht, 1909-1912) I, 83-97 (Geerestein) en 512-538 (Woudenberg).

- 2 B. Olde Meierink, e.a., ed., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht, 1995) 209 (afb.). Op de tekening van Roelant Roghman uit 1646-1647 (collectie RPK, 1899 A4101) is boven de ingang van het poortgebouw een niet nader te identificeren wapenstein zichtbaar.
- 3 J. van Halem (en R. van Lunteren), 'Woudenberg in oude tijden', *De Woudenberger*, 12 nov. 1975 en 25 nov. 1975 (vriendelijke mededeling W. de Greef te Woudenberg).
- 4 J.C. Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek* (Houten-Hilversum, 2001) 162-163 (nr. 186).
- 5 Wittert van Hoogland, *Bijdragen*, I, 539-555 (Groenewoude); *Ibidem*, II 275-291 (Oud-Broekhuizen).
- 6 De kwartieren Van Eck-Ruysch zijn in opdracht van Dirk van Eck van Panthaleon (overl. 1636) aangebracht in de voormalige Andreaskapel (thans Van Eck-kapel genoemd) in de zuidelijke zijbeuk van de Jacobskerk te Utrecht, die hij in 1631-1632 tezamen met kasteel Oud Broekhuizen van zijn neef Dirck Ruysch geërfd had. Op de interieurtekening van de Jacobskerk door Pieter Saenredam, d.d. 8 aug. 1636 (collectie HUA, TA, Jb.3.2.) is deze kwartierstaat rechtsachter gedeeltelijk zichtbaar. De kwartieren Van Eck zijn nog steeds aanwezig, maar de Ruyschkwartieren zijn in het begin van de 20ste eeuw verwijderd. Er bestaat nog slechts een foto van uit 1924 in bezit van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist (nr. 50318). Vgl. Truus van Bueren, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen* (Utrecht, 1999) 247-248, met afb. van (een detail van) de Saenredamtekening. Llewellyn Bogaers heeft in haar artikel 'De manifestatie van nieuwe rijken in laatmiddeleeuws Utrecht; de korenkopers Ansem Salm en Jan Dircksz. (Block?)' aangetoond dat Dirck van Eck ten onrechte een kwartier Van Loenersloot had toegevoegd. Zie: *De Nederlandsche Leeuw*, CXVIII (2001) 65-91 (met kleurenafb. van de Saenredamtekening op 67-68).
- 7 *De Nederlandsche Leeuw*, CVIII (1991) 120; *Ibidem*, CIX (1992) 392-393. Niet te verwarren met zijn neef (oomzegger) Sir Charles Morgan (ca. 1575-1642), die gouverneur van Bergen op Zoom was van (1631) 1632-1642 en aldaar in de Grote Kerk werd bijgezet in een groot praalgraaf (K. Booij en W. van

- Ham, ed., *Grafmonumenten in de Grote of Sint-Gertrudiskerk te Bergen op Zoom* (Bergen op Zoom, 1993) 150. Charles Morgan was getrouwd met Elisabeth van Marnix († 1608), dochter van de beroemde Philip van Marnix, heer van St. Aldegonde (1540-1598) en Philippote de Bailleul.
- 8 S. van Leeuwen, *Batavia illustrata ofte Hollandsche chronyck* ('s-Gravenhage, 1685) 888-889 en 1386-1387; *De woonstede door de eeuwen heen*, CXXXII (2001) 19 (Antoine de Laing).
- 9 R.E. van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau, een biografisch woordenboek* (Haarlem, 1992) 155-156.
- 10 Veiling Sotheby's Amsterdam 16-17 okt. 2001, catalogusnr. 176-184, 372-374 en 592-594.
- 11 Deze stamreeks is opgenomen in *Nederland's adelsboek*, XC (2002-2003) 152-156. In 1502 werd Dietrich Quadt door keizer Maximiliaan I (1502) beleend met de reichsständische heerlijkheid Wickrath; zijn nazaat Willem Otto Frederik werd vervolgens door keizer Frans I in 1752 verheven tot des H.R. Rijksgraaf. Diens zoon graaf Otto Wilhelm, heer van Wickrath en Schwanenberg, Loenen, Wolferen, Delwijnen en Lienden, werd bij Soeverein Besluit van 7 okt. 1814, nr. 53, benoemd in de Ridderschap van Gelderland en voor hem werd bij K.B. van 7 mei 1822, nr. 123, de titel van graaf op allen erkend. Zijn achterkleinzoon Bertram Otto Wilhelm Friedrich Waldemar Graf von Quadt-Wickrardt-Isny (1849-1927) werd door de Prins-regent van Beieren in 1901 verheven tot Fürst bij eerstgeboorte. Nakomelingen wonen in Duitsland.
- 12 J.C. Bierens de Haan, 'Recente aanwinsten voor Geldersche Kasteelen', *Gelders Erfgoed* (2002), nr. 1, 8-10, met afb. van de portretten Quadt-Torck; J.C. Bierens de Haan en R.E.O. Ekkart, ed., *Gelderse gezichten; drie eeuwen portretkunst in Gelderland 1550-1850* (Zwolle-Arnhem, 2002) 46-48 en 124-126 (catalogusnr. 34-35, met kleurenafb.).
- 13 Leden van de familie Van Eck van Panthaleon waren al vóór 1795 benoemd in de Ridderschap van Utrecht. Zie: Hoge Raad van Adel, 's-Gravenhage, Collectie Van Spaen, inv. nrs. 103 (nr. 200) en 182 (deel XI, p. 89-91); Collectie Snouckaert van Schauburg, inv. nr. 200. De tot de Nederlandse adel behorende familie (sinds 1873: Van Panthaleon) van Eck stamt af van Diederick van Eck, burgemeester van Arnhem, die door zijn huwelijk met de rijke weduwe Josina Torck-van Sallandt, vrouwe van Nederhemert (sic), in de Ridderschap van Veluwe was benoemd (1602). Vgl. *Nederland's adelsboek*, LXXXII (1992) 145-162. Beide families voerden vanouds hetzelfde, in dit artikel beschreven wapen, waaruit tot - overigens niet aantoonbare - verwantschap geconcludeerd zou kunnen worden.
- 14 Olde Meierink, *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, 209-211, met afb. van kasteel en bouwhuis.

RIDDERORDEN IN NEDERLAND

J. A. van Zelm van Eldik, *Moed en deugd. Ridderorden in Nederland: de ontwikkeling van een eigen wereld binnen de Nederlandse samenleving*
(Walburg Pers; Zutphen, 2003, 1007 p.)

De ridderordekunde – of met een mooi woord falaristiek – kent twee aspecten. Enerzijds de institutionele geschiedenis van een of meer orden, anderzijds de personen die een bepaalde orde ontvangen hebben.

Wat Nederland betreft zijn er in de loop van de tijd over dit laatste aspect een aantal werken verschenen.¹ In een inleiding geven deze werken een meestal vrij kort historisch overzicht van de institutionele kant van deze orden. Slechts een enkele keer is daar ook wel een monografie aan gewijd, zoals *De Militaire Willems-Orde, Geschiedenis van haar ontstaan, met aantekeningen bij de Wet en het Reglement van de Orde* door F.H.A. Sabron (Breda, 1912), en er zijn ook een aantal werken die de Nederlandse ridderorden en onderscheidingen in hun algemeenheid betreffen.² Een algemeen standaardwerk ontbrak evenwel en daarin voorziet het hier besproken werk in hoge mate. Het is verheugend dat de auteur – indertijd secretaris van de Kanselarij der Nederlandse Orden –, die er vele jaren lang materiaal voor verzameld heeft en die intussen een hoge leeftijd bereikt heeft, het nog heeft mogen meemaken dat dit levenswerk het licht heeft gezien. Dit is op zich zelf al een hartelijke felicitatie waard.

Het boek – in twee banden uitgegeven – is ingedeeld in twintig hoofdstukken. Na een inleiding komen oude ridderorden in onze landstreken in hoofdstuk 2 aan de orde. Vervolgens (hoofdstuk 3) worden de oude ridderlijke orden of geestelijke